

МІЛАНСЬКИЙ ЕДИКТ – ПЕРШЕ ЮРИДИЧНЕ УТВЕРДЖЕННЯ СВОБОДИ РЕЛІГІЇ (до 1750 Міланського едикту)

Своєю боротьбою протягом трьох століть, демонстрацією міцності своїх переконань, терпінням і стражданням християни на початку IV ст. досягли значною мірою того, чого **вони** вимагали, про що писали і чого добивалися апологети християнства. Останнє здобуло право на свободу свого буття в політеїстичній державі.

Справжнім революційним переворотом у долі християн став **виданий** в 313 році імператором Константином (285-337) і його співправителем імператором Ліцинієм (III-IV ст.ст.) історично відомий Міланський едикт, який не лише визнав християнство як "religio licita" (це проголошувалось і раніше, зокрема, едиктами імператорів Галерія в 311 році, а потім й імператором Константином у 312 році), а зрівняв християнство у правах та можливостях з державним культом і, що найголовніше, проголосив "повну й необмежену свободу релігії"²³³. У цьому зв'язку слід сказати про різні інтерпретації, оцінки означеного едикту. Одні автори (їх більшість) характеризують його як перший документ про віротерпимість, інші ж розглядають його як важливий правовий акт, який вперше юридично обґрунтував право на свободу релігії.

Щодо твердження, що це є перший в історії акт про віротерпимість, то маємо нагадати, що майже за 6 століть до нього в Індії цар Ашока (259-232 р.р. до н.е.), прийнявши вчення Будди, видав едикт, в якому йшлося про те, що "Цар Піддаси бажає, щоб повсюдно існували найрізноманітніші секти, тому що кожна з них сприяє поміркованості почуттів і очищенню душі... Цар Піддаси поважає всі секти, монахів, мирян, він шанує їх, надає їм свободу і виявляє різні види заступництва. Але для кожної секти існує основоположний закон, а саме – стриманість у висловах, яка наголошує, що не можна звеличувати свою власну секту, шельмуючи інші, засуджувати їх легковажно, а навпаки - необхідно завжди виявляти належну повагу іншим сектам... Отже, єдиним благом є мир, при якому б всі люди виявляли готовність не лише вислухати, але й зрозуміти думку інших"²³⁴. Едикт Ашоки можна оцінити як своєрідний маніфест буддистської толерантності, який за змістом певною мірою виходить за межі чисто релігійного простору і постає як декларований принцип міжгрупових, суспільних, індивідуальних відносин у контексті поваги до переконань і свободи інших. Цей едикт повністю вписується в повчання

²³³ Див.: Маассен Ф. Девять глав о свободной церкви о свободе совести. – Ярославль, 1882. – С. 40.

²³⁴ Цит. за: Мюллер М. Введение в науку о религии // Классики мирового религиоведения. Хрестоматия. – М., 1996. – Т. 1. – С. 35-36.

Будди, суть яких – повага до всіх віруючих. Слід сказати, що в буддизмі глибоко укорінені поняття "релігійної свободи", поваги до релігійного вибору людини. В цьому аспекті вартим уваги є твердження, що в принципі майже всі світові релігії декларують свій осуд релігійного приневолення, неповаги до чужих релігійних поглядів"²³⁵.

Щодо Міланського едикту, то слід сказати, що він знаменує передовсім екстраординарний момент в історії взаємовідносин між державною, християнською церквою й іншими релігіями. Тим більше, що в означений період християнство в Римській імперії набуло значного розповсюдження. Воно, як уже відзначалось, організаційно та економічно зміцніло, інституційно оформилося.

Активним саме у соборний період був процес формування основоположних християнських догматів, що стали згодом "теоретичним релігійно-філософським фундаментом усього християнського вчення"²³⁶. До цього слід додати і той релігійно-політичний вплив, який здійснювало християнство на значний масив суспільства, державні чинники. Цього не могла не враховувати влада імперії.

В аспекті сказаного вище, ми підтримуємо думку, яка визнає Міланський едикт як законодавчу декларацію і практичне утвердження принципів свободи релігії, свободи релігійної совісті, широкої віротерпимості. Такий висновок випливає із змісту самого едикту, який проголошує: "Ми, Костянтин і Ліциній, Августа, які зібрались у Мілані, щоб обговорити всі справи, які стосуються добробуту і безпеки держави, вирішили, що серед проблем, які цікавлять нас, ніщо не могло бути так корисно нашим народам, як установа способу служіння божеству. Ми постановили дарувати *християнам і всім іншим право вільного сповідання тієї віри, яку визнають за кращу* (виділено мною – М.Б.), щоб божество, що панує на небі було милостиве і доброзичливе до нас, так само і до тих, хто живе під нашим владарюванням. Гадаємо, що буде добре й розсудливо не відмовляти будь-кому із наших підданих, чи то християнину або тим, хто належить до іншого культу, *в праві додержуватись тієї релігії, яка їм найбільше підходить* (виділено мною – М.Б.)

Таким чином, верховне божество, якому віднині кожний з нас може вільно поклонятись, подарує нам свою милість і звичайну прихильність. Тому слід, щоб ваша ясновельможність (едикт адресується правителям провінцій — М.Б.) знала, що ми знищуємо всі обмеження, які були в едикті, направленою вам раніш, що відносилися до християн, і що з цього моменту ми дозволяємо їм дотримуватися своєї релігії без побоювання будь-якого неспокою чи зневаги. Ми бажаємо довести це до вашого відома

²³⁵ Див.: Вуд Д.Э. Апология религиозных прав человека // Права человека и религия. Хрестоматия – М., 2001. – С. 100-101.

²³⁶ Див. Перевезенцев В.С. Практикум по истории западноевропейской философии: Античность. Средневековье. Эпоха Возрождения. – М., 1997. – С. 246-347.

найточнішим чином, щоб вам було відомо, що ми надаємо християнам цілковиту й необмежену свободу у виконанні їх обрядів; а так як ми даруємо це право християнам, то ваша світлість зрозуміє, що й інші повинні користуватися ним. Гідним віку, в якому ми живемо, і відповідає спокою, яким насолоджується імперія, щоб всі наші піддані **цілком вільно служили вибраному ними** Богу і щоб жоден культ не був позбавлений належних йому почесностей²³⁷.

Це широке цитування едикту дає можливість нам виокремити як причини, що спонукали імператорів видати саме такий едикт, а також ті акценти, які розставлені в цьому документі. Характерно, що в ньому п'ять разів повторюється теза про те, що християнам і всім дарується **свобода віросповідання**. Причому свобода повна і без обмежень. Важливим також є положення едикту про те, що кожен може дотримуватись тієї релігії, яку він вибрав. У цих положеннях чітко проглядаються принципи свободи релігії як в індивідуальному, так і в спільнотному їх вияві. Йдеться і про віротерпимість держави, визнання нею розмаїття культів в імперії суцільних. Аналіз змісту едикту свідчить про наявність у ньому окремих християнських ідей, зокрема ідеї свободи релігії, їх термінологічну присутність. Основу едикту складає принцип: "поклонятися вільно богу, в якого віриш". Відтак принцип свободи релігії в едикті визначено чітко, без будь-яких застережень.

Міланський едикт, як зауважив австрійський історик Ф.Маассен (XIX ст.), постає як "справжня "magna charta" (велика хартія – М.Б.) релігійної свободи"²³⁸. Своїм едиктом Константин фактично запропонував християнській церкві "не лише свободу та мир, але й водночас захист та тісне співробітництво", запросив її до справи "оновлення" імперії. "Він був, – як писав відомий православний філософ, богослов Г. Флоровський (1893-1979), – глибоко переконаний у тому, що християнство – це єдина сила, яка могла відновити життєздатність у хворому тілі імперії"²³⁹. Історія засвідчує, що основні складові політики Константина Великого щодо релігійної сфери за роки його правління практично не йшли у розріз з принципами Міланського едикту. Вони, до речі, одержали свій подальший розвиток у цілому ряді указів імператора, зокрема, Християнська Церква набула прав юридичної особи. Були амністовані ті християни, яких судили за те, що вони "не служили ідолам", а також вжиті заходи щодо свободи навернення в християнство, зокрема іудеїв. За будь-яке переслідування іудеїв, навернених в християнство, імператор погрожував жорстокою карою тим, хто це робив. До того ж, за перехід в "ненависне йому **іудейство** він погрожував також карою"²⁴⁰, хоча це й суперечило принципу свободи віросповідання, проголошеному Міланським едиктом.

²³⁷ Цит. за: Буасьє Г. Падение язычества. – М., 1892. – С. 25.

²³⁸ Маассен Ф. Девять глав о свободном церкви и о свободе совести. – С. 44.

²³⁹ Флоровський Г. Імперія та пустеля // Дух і Літера. – К.. – № 3-4. – С. 235, 236.

²⁴⁰ Див.: Кипарисов В. О свободе совести – М., 1883. – Вып. I. – С. 152.

Варто зауважити, що Костантин, відкрито й послідовно виявляючи свою прихильність християнству, значний період часу твердо дотримувався букви й духу Міланського едикту і не робив різких кроків щодо обмеження свободи віросповідання adeptів національної та інших релігій. Він залишався беззаперечним зверхником національної релігії, її верховним жрецем - Pontifex maximus. Хоча його відверте сприяння розповсюдженню християнства і надання християнській церкві значних преференцій ставало на перешкоді свободі прихильників політеїстичних релігій.

Проте переслідування іновірців відновилися знову, як тільки серед християн появилися вільнодумці-єретики. В боротьбі з єрессю, а відтак і з свободою совісті, християнська Церква, як тоді, так і пізніше, активно використовувала меч держави.